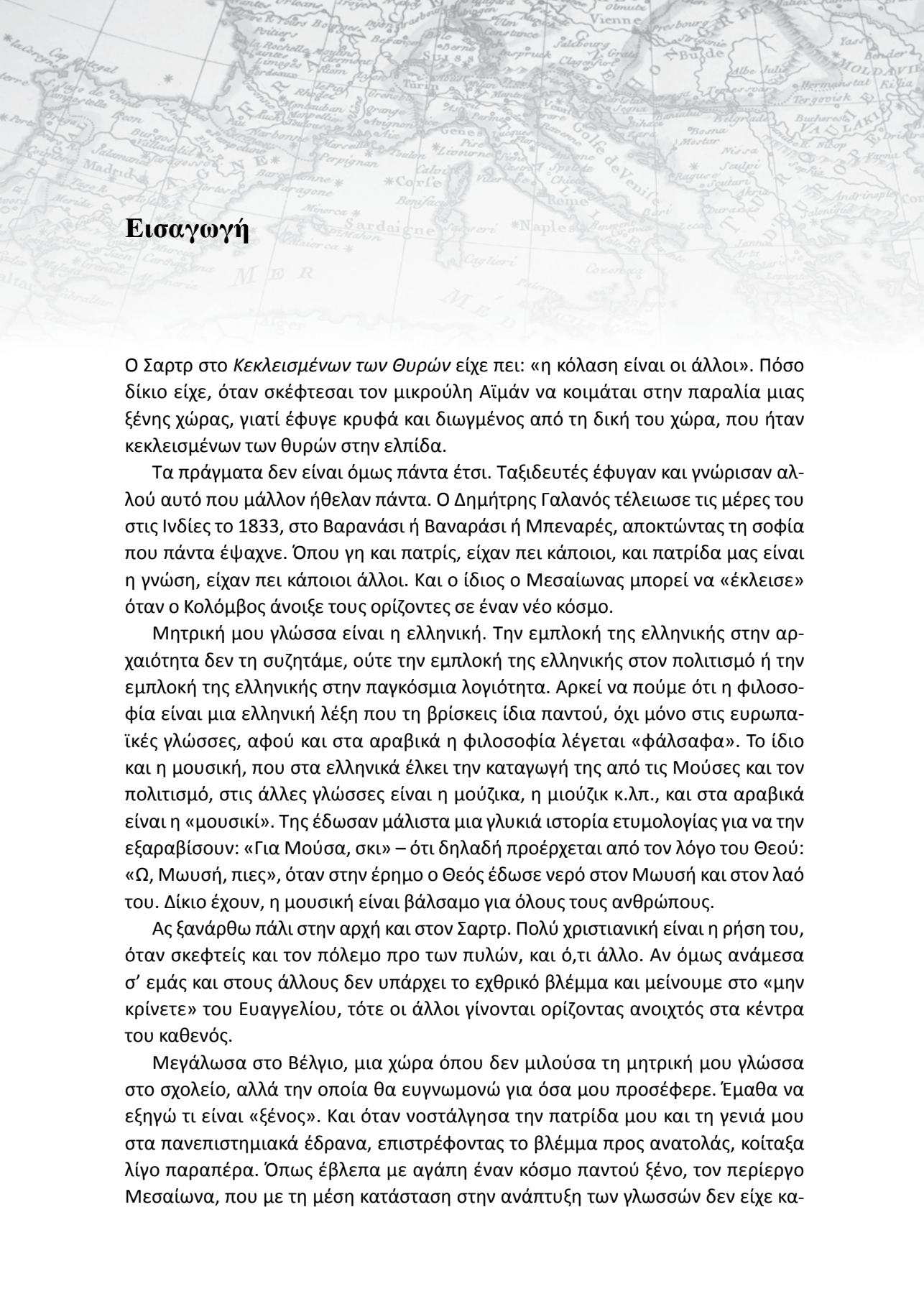

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	11
Παρουσίαση του Χρονικού	15
Μερικά στοιχεία από την αρχαιότητα και ύστερη αρχαιότητα που θα συναντήσουμε πολλές φορές στον Μεσαίωνα	17
Ο μεσαιωνικός ελληνισμός και η συνύφανσή του με τον Χριστιανισμό	49
Εποχή της εμφάνισης του Ισλάμ στην ιστορία	133
Οι αραβοϊσλαμικές δυναστείες στον «παλαιό κόσμο»	167
Νέα δεδομένα I: Η Δυτική και Βόρεια Ευρώπη προς τη Μεσόγειο	211
Η Μακεδονική δυναστεία στην Κωνσταντινούπολη και η λάμψη του κόσμου γύρω από τη Μεσόγειο	271
Νέα δεδομένα II: Νορμανδοί και Φατιμίδες στη Μεσόγειο	319
Νέα δεδομένα III: Οι Σταυροφορίες, η Δύση, η Ανατολή	389
Εσωτερικές αναζητήσεις και η αγωνία ενός νέου κόσμου	503
Βιβλιογραφία	555
Ευρετήριο δυναστειών	607
Ευρετήριο ονομάτων	609
Ευρετήριο γενικών όρων	633

Εισαγωγή

Ο Σαρτρ στο *Κεκλεισμένων των Θυρών* είχε πει: «η κόλαση είναι οι άλλοι». Πόσο δίκιο είχε, όταν σκέφτεσαι τον μικρούλη Αϊμάν να κοιμάται στην παραλία μιας ξένης χώρας, γιατί έφυγε κρυφά και διωγμένος από τη δική του χώρα, που ήταν κεκλεισμένων των θυρών στην ελπίδα.

Τα πράγματα δεν είναι όμως πάντα έτσι. Ταξιδευτές έφυγαν και γνώρισαν αλλού αυτό που μάλλον ήθελαν πάντα. Ο Δημήτρης Γαλανός τέλειωσε τις μέρες του στις Ινδίες το 1833, στο Βαρανάσι ή Βαναράσι ή Μπεναρές, αποκτώντας τη σοφία που πάντα έψαχνε. Όπου γη και πατρίς, είχαν πει κάποιοι, και πατρίδα μας είναι η γνώση, είχαν πει κάποιοι άλλοι. Και ο ίδιος ο Μεσαίωνας μπορεί να «έκλεισε» όταν ο Κολόμβος άνοιξε τους ορίζοντες σε έναν νέο κόσμο.

Μητρική μου γλώσσα είναι η ελληνική. Την εμπλοκή της ελληνικής στην αρχαιότητα δεν τη συζητάμε, ούτε την εμπλοκή της ελληνικής στον πολιτισμό ή την εμπλοκή της ελληνικής στην παγκόσμια λογιότητα. Αρκεί να πούμε ότι η φιλοσοφία είναι μια ελληνική λέξη που τη βρίσκεις ίδια παντού, όχι μόνο στις ευρωπαϊκές γλώσσες, αφού και στα αραβικά η φιλοσοφία λέγεται «φάλσαφα». Το ίδιο και η μουσική, που στα ελληνικά έλκει την καταγωγή της από τις Μούσες και τον πολιτισμό, στις άλλες γλώσσες είναι η μούζικα, η μιούζικ κ.λπ., και στα αραβικά είναι η «μουσικί». Της έδωσαν μάλιστα μια γλυκιά ιστορία ετυμολογίας για να την εξαραβίσουν: «Για Μούσα, σκι» – ότι δηλαδή προέρχεται από τον λόγο του Θεού: «Ω, Μωυσή, πιες», όταν στην έρημο ο Θεός έδωσε νερό στον Μωυσή και στον λαό του. Δίκιο έχουν, η μουσική είναι βάλαμο για όλους τους ανθρώπους.

Ας ξανάρθω πάλι στην αρχή και στον Σαρτρ. Πολύ χριστιανική είναι η ρήση του, όταν σκεφτείς και τον πόλεμο προ των πυλών, και ό,τι άλλο. Αν όμως ανάμεσα σ' εμάς και στους άλλους δεν υπάρχει το εχθρικό βλέμμα και μείνουμε στο «μην κρίνετε» του Ευαγγελίου, τότε οι άλλοι γίνονται ορίζοντας ανοιχτός στα κέντρα του καθενός.

Μεγάλωσα στο Βέλγιο, μια χώρα όπου δεν μιλούσα τη μητρική μου γλώσσα στο σχολείο, αλλά την οποία θα ευγνωμονώ για όσα μου προσέφερε. Έμαθα να εξηγώ τι είναι «ξένος». Και όταν νοστάλησα την πατρίδα μου και τη γενιά μου στα πανεπιστημιακά έδρανα, επιστρέφοντας το βλέμμα προς ανατολάς, κοίταξα λίγο παραπέρα. Όπως έβλεπα με αγάπη έναν κόσμο παντού ξένο, τον περίεργο Μεσαίωνα, που με τη μέση κατάσταση στην ανάπτυξη των γλωσσών δεν είχε κα-

νόνες στη γραμματική· μόνο γράμματα και νέες ιδέες, συχνά ανεπεξέργαστες και μαγικές. Κοίταξα πρώτα τα ρομανικά, τα εκεί ξένα προς το σήμερα γαλλικά, και «επιστρέφοντας» βρέθηκα στα ελληνικά του Μεσαίωνα. Μα η στροφή δεν στάματησε εκεί.

Το να είσαι ξένος και να θες να το πεις έγινε μια πιο βαθιά αγάπη για μια γλώσσα δίπλα, και για τους ανθρώπους δίπλα, που ήταν κι αυτοί ένας, άλλος, κόσμος ολόκληρος: έτσι, «γαρίμπ» στα αραβικά δεν σημαίνει μόνο ξένος, σημαίνει «μυστήριο ξένον και παράδοξον» (σημαίνει και παράξενος), σημαίνει επίσης την ιστορία μου: από την Ελλάδα βρέθηκα στη Δύση. Δύση στα αραβικά είναι «γουρμπ» (εξ ου τα τρία γράμματα 'γ-ρ-μπ' είναι η κοινή ρίζα στις αραβικές λέξεις «γαρίμπ», «γουρμπ») και ο δυτικός τόπος είναι το Μαγρέμπ), και επιδίωξα να βρεθώ ξανά στην πατρίδα μου. Έτσι στράφηκα προς ανατολάς και πήγα πάλι στο «ξένον» που έγινε μυστήριο, δηλαδή εισαγωγή σε έναν θαυμάσιο κόσμο, κόσμο γείτονα και θαυμαστό, τον αραβικό κόσμο.

Θα υπογραμμίσουμε εδώ ότι κλασικός πολιτισμός, δηλαδή πολιτισμός με παγκόσμιες ιδέες, δεν είναι μόνο ο ελληνικός, είναι και ο αραβικός, γιατί και αυτός ανέπτυξε τις ιδέες του κλασικού ελληνικού πολιτισμού: και η φάλαφα αναπτύχθηκε στον αραβικό κόσμο, και πολλές επιστήμες με ελληνική όχι μόνο την ετυμολογία αλλά και τη συνέχεια της ανάπτυξης των ιδίων ιδεών. Ότι ο αραβικός κόσμος έμεινε στα ίδια, προς Θεού όχι: καλλιέργησε αυτά που γνώρισε, θαύμασε και αξιολόγησε στον Έλληνα γείτονα και φυσικά τα μετέτρεψε – αυτό άλλωστε είναι ο πολιτισμός.

Πάντα με εντυπωσίαζε η ασάφεια του όρου «Μεσαιώνας». Άσχετα με την αρνητική χροιά της λέξης, ακόμη και η χρονολογική έκταση είναι ασαφής. Βρέθηκε σταδιακά και ο όρος «ύστερη αρχαιότητα» και πήρε εις βάρος του κάποιους από τους πολλούς αιώνες του Μεσαίωνα, που δεν ξέρουμε καλά καλά ούτε πότε αρχίζει ούτε πότε τελειώνει, και δεν θα σας κουράσω με αυτό. Λόγω μητρικής γλώσσας επιλέγω έναν απλό τρόπο να ασχοληθώ με τον Μεσαίωνα: γλώσσα κύρια του Βυζαντίου ήταν η ελληνική, έστω κι αν δεν ήταν ούτε η μόνη ούτε πάντα η επίσημη. Λοιπόν, από το 330 έως το 1453 είναι απλές χρονολογίες που θα έχουν εδώ κεντρική βάση, ελλείψει άλλων. Αν η πρώτη χρονολογία είναι απλώς συμβολική, η δεύτερη μας ταιριάζει περισσότερο: το 1453 μπορεί να ήταν οι Οθωμανοί στην Κωνσταντινούπολη, άρα το τέλος του μεσαιωνικού αραβικού και ελληνικού κόσμου, είναι όμως αυτή η χρονολογία που σηματοδοτεί το τέλος του δυτικού Εκατονταετούς Πολέμου. Ενότητα λοιπόν στην Ανατολή, ενότητα και στη Δύση, ή και εξάπλωση. Σταματά ο πόλεμος μεταξύ Γαλλίας και Αγγλίας, οι τελευταίοι μουσουλμάνοι ηγεμόνες φεύγουν από την Ισπανία λίγες δεκαετίες αργότερα, το 1492, και τότε, εκείνο ακριβώς το έτος, ο Κολόμβος αφήνει την Ευρώπη η οποία έχει δογματίσει ότι στη μακρινή Αμερική το 1492 είναι το τέλος των προκολομβιανών πολιτισμών...

Στο βιβλίο αυτό θέλω να δω πώς λαοί ή άνθρωποι που έζησαν γύρω από τη Μεσόγειο ή έρχονταν σε επαφή με αυτήν, πώς οι άνθρωποι αυτοί μπολιάστηκαν οι μεν από τους δε. Μη θέλοντας να κρίνω, γιατί αυτό είναι η κόλαση, θέλησα απλώς να παραθέσω κάποια από αυτά που συνέβησαν μεταξύ 330 και 1492 στον κόσμο που γνωρίστηκε, αγωνίστηκε, πολέμησε και συμβίωσε στα μεσογειακά παράλια, ήτοι σε όλους τους «μεσαίωνες» που «συμβιώνουν», αλλά έχουμε μάθει να κοιτάμε ξέχωρα: τον λατινόφωνο (τρόπος του λέγειν, καλύτερα «λατινόγραφο»), δηλαδή τον δυτικό κόσμο· τον ελληνόφωνο ή ελληνικό κόσμο, αυτόν τον ελληνικό μεσαίωνα που κάποιοι με εμπάθεια –τότε– ονόμασαν βυζαντινό· και τον... αραβικό κόσμο.

Η έννοια του «Άλλου» και της «αλλότητας», αν μπορεί να πει κανείς, είναι διαφορετική από τον έναν κόσμο στον άλλο, και οι αντιθέσεις, όταν υπάρχουν, ταξιθεύουν μέσα στον χρόνο και αλλάζουν και αυτές.

Στον Μεσαίωνα κυκλοφόρησαν πολύ οι ιδέες της αρχαιότητας. Όπως έφυγαν –δυστυχώς!– τα κλεμμένα μάρμαρα του Παρθενώνα τα οποία πάντα θα θέλουμε πίσω, έτσι –ευτυχώς!– πήραν τον δρόμο τους οι ιδέες της αρχαιότητας και ψήγματα τους βρέθηκαν τυχαία όχι στο Μουσείο του Λονδίνου, αλλά στην καθημερινότητα κάθε γωνιάς του κόσμου, κι αυτό συνέβη τα χρόνια που μας απασχολούν εδώ, τα μεσαιωνικά χρόνια.

Έτσι, λοιπόν, στην αρχή του έργου μας παραθέτουμε ό,τι πιο σημαντικό από την αρχαιότητα θα βρούμε να κινείται στις ιδέες του Μεσαίωνα, π.χ. σίγουρα η ιατρική του Μεσαίωνα μιλά για τον Γαληνό ή για τον Διοσκουρίδη ή για τον Ιπποκράτη (εσκεμμένα παραθέτω σε λάθος χρονολογική σειρά τις προσωπικότητες, καθώς λίγοι από εμάς, ακόμη και κάπως λόγιοι, θυμόμαστε τον χρόνο που έζησαν οι άνθρωποι αυτοί)· να λοιπόν που και αυτοί, όπως και γεγονότα, αναφέρονται με μόνο άξονα όχι το αν ανήκουν στον «δυτικό», τον «ανατολικό», τον «δικό μας» ή τον «ξένο» κ.λπ. κόσμο, αλλά με άξονα τον χρόνο, κοινό για όλους.

Κοινός ο χρόνος, ακόμη και όταν τον αριθμούμε με τον δικό μας τρόπο: παράδειγμα η τετράγλωσση επιτάφια επιγραφή μιας μάνας σε εκκλησιά στο Παλέρμο το 1148-9, όπου ο χρόνος αναφέρεται έτσι όπως απαριθμείται στην καθεμιά από τις γλώσσες: 1148 από Χριστού γεννήσεως στη λατινική, 4904 στην εβραϊκή από κτίσεως κόσμου σύμφωνα με τον δικό τους τρόπο, 6658 στην ελληνική από κτίσεως κόσμου σύμφωνα με τον βυζαντινό τρόπο, 543 στην αραβική από εγίρας.

Το Χρονικό της Μεσογείου παρουσιάζει τη ροή γεγονότων παντού στις πολιτισμικές ενότητες γύρω από τη Μεσόγειο, χωρίς διαχωρισμό κανέναν, για να αναδεικνύεται τελικά η κοινή πορεία των ανθρώπων, αφού γεγονότα και ιδεολογίες και ό,τι άλλο υπάρχουν, συμπίπτουν ή εξαπλώνονται, όπως σχεδόν οι πανδημίες.

Μπορεί αρκετές από τις χρονολογικές κατατάξεις μου να μην είναι απόλυτα ακριβείς, καθώς οι ιστορικοί δεν είναι πάντα σύμφωνοι. Για εμένα το σπουδαιότερο στο βιβλίο αυτό δεν είναι τόσο η ακρίβεια των ετών (πέντε πάνω - πέντε κά-

τω), αλλά η «σύμπτωση» πολλών καταστάσεων που φαίνονται από αυτό το κοινό χρονολόγιο και αναδεικνύουν τη συγγένεια, τη συνέργεια, την κάθε συμ-πάθεια και τελικώς τη συμβίωση, πάντα πιο δυνατή από τον πόλεμο, την άλωση και τον θάνατο.

Έχουν επιλεγεί επίσης ελάχιστα κείμενα για να διανθίσουν το χρονολόγιο αυτό, δείχνοντας πόσο πλούσια ήταν και είναι η ανθρωπότητα γύρω από τη Μεσόγειο.

Οι μέσοι χρόνοι, που πιστεύεται ότι είναι αυτοί μεταξύ της ύστερης αρχαιότητας και της λεγόμενης Αναγέννησης (της εποχής όπου οι κοινωνίες χωρίζονται όλο και πιο έντονα μεταξύ τους· οι χώρες και τα κράτη είναι προϊόν των νεότερων χρόνων), δεν είναι μόνο σχετικά ανεξερεύνητοι· γιατί και όταν οι επιστήμονες μελετούν τον κόσμο του Μεσαίωνα, αυτό συνήθως γίνεται μεμονωμένα: ονομάζουμε «μεντιεβίστ» αυτούς που ασχολούνται με τον δυτικό Μεσαίωνα, «βυζαντινολόγους» όσους ασχολούνται με τον ελληνικό ή ελληνόφωνο Μεσαίωνα, «αραβολόγους» αυτούς που ασχολούνται με τον αραβικό ή ισλαμικό Μεσαίωνα. Αλλά εδώ θέλω να θυμίσω όχι αυτό που λέει ο Σαρτρ, ότι η κόλαση είναι οι άλλοι, αλλά αυτό που λέει ο Ελύτης: ο κόσμος είναι ένας, αυτός ο μικρός, ο μέγας. Και πριν από τον Ελύτη το είχαν πει και πολλοί άλλοι, χιλιάδες χρόνια πριν.

Τέλειωσα αυτή την εισαγωγή στις 25/1/2020, ανήμερα του Αγίου Γρηγορίου του Θεολόγου, ο οποίος ήταν η αιτία να ασχοληθώ με τον Μεσαίωνα, τον αραβικό κόσμο και την όποια λογοτεχνία του, γαλλική, ελληνική, αραβική, όταν άκουσα να διαβάζεται η αρχή του 22ου Λόγου του:

Ειρήνη, το γλυκύ πράγμα και όνομα...

